

Anmeldelser

Kortregistrant over Storstrøms amt indtil omkring 1900: Matrikelarkivet. Udarbejdet af Dorthe Falcon Møller. Museet Falsters Minder. Nykøbing F. 1983, 119 s. Kr. 55.

Et ofte forekommende kritikpunkt i anmeldelser af lokalhistorisk litteratur er forfatterens manglende brug af kort. Årsagerne hertil kan være flere. Det kan skyldes manglende fortrolighed i omgang med og brug af historiske kort, eller det kan skyldes, at man ganske enkelt ikke har været opmærksom på deres eksistens. Er grunden den sidste, kan forfømmelserne tildels undskyldes. De store kortsamlinger er nemlig ikke helt lette at gå til, idet der kun i begrænset omfang findes trykte registraturer over dem. Efterhånden begynder det dog at hjælpe. Fynboerne har allerede et par år været godt hjulpet med Bjørn Westbeek Dahls store registrant over kort over Fyn og omliggende øer, og nu har sydhavsøerne også fået en registrant over de kort, der befinder sig i en af de største og betydeligste kortsamlinger, nemlig Matrikelarkivet. Det prisværdige initiativ til udgivelsen af registraturen er taget af Museet Falsters Minder, og udarbejdelsen er med vanlig sikker hånd foretaget af Dorthe Falcon Møller.

At der i Matrikeldirektoratet findes matrikelkort over hele kongeriget, er vel de fleste bekendt. Hvad mange ikke ved, er at der derudover findes en mængde andre kort af stor interesse for bl.a. lokalhistorikere, f.eks. udskiftningskort, rytterdistriktskort, markkort osv. Det er disse andre kort, der er registreret i den foreliggende registrant. Derimod er selve matrikelkortene forbigået, idet de udgør et ensartet og let tilgængeligt materiale – ikke mindst hvis man har læst den eksemplariske korte og klare indledning til registranten.

For hvert af de registrerede kort gives der følgende oplysninger: 1) topografisk nummer og stednavn (jfr. Nationalmuseets top.reg.), 2) datering, 3) stednavn/e, 4) tekst, 5) målestok, 6) mål, 7) farvelægning, 8) teknik, 9) bevaring, 10) andet (f.eks. marknavne el.l.) og 11) kortets aktuelle placering i Matrikeldirektoratet. Takket være et godt register er registranten nem at arbejde med, og angivelsen af matrikelarkivets pladssignatur gør, at man umiddelbart er i stand til at bestille ønskede kort til brug på Matrikeldirektoratets læsesal eller til affotografering.

I bogens forord antydes det, at registraturen blot er den første af en planlagt række af registra-

turer over kort over Storstrøms amt. Man ser med forventning frem til de næste, og håber selvfølgelig, at det gode eksempel må blive fulgt i andre amter.

Klaus Egeberg

Foreninger og foreningsarkiver, Roskilde Amt. 1. udg. 1983. 218 s. Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver i Roskilde Amt. Kr. 50. Ekspedition: Roskilde Lokalhistoriske Arkiv, Dronning Magretesvej 14, 4000 Roskilde.

Foreningsarkiver fra Frederiksborg Amt. 1. udg. 1984. 131 s. Redigeret af N. H. Frandsen. Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver i Frederiksborg Amt. Kr. 50. Ekspedition: Helsing Kommunes Lokalhistoriske Arkiv, Skolegade 43, 3200 Helsing.

Foreningsarkiver fra Viborg Amt. 1. udg. 1984. 142 s. Udgivet af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Viborg Amt. Kr. 65 Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune, I. P. Jacobsens Hus, 7700 Thisted.

Steen Ousager: Foreningsliv i Storkøbenhavn – en arkivoversigt. 1984. 339 s. Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn. Kr. 75. Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv for Ballerup Kommune, Rådhuset, 2750 Ballerup.

Foreningsarkiver fra Fyns Amt. 2. udg. 1985. 217 s. Udgivet af Lokalhistoriske Arkiver i Fyns Amt. Kr. 50. Ekspedition: Højby Lokalhistoriske Arkiv, Højbyvej 66, 5260 Odense S.

Det er tusindvis af ulønnede arbejdstimer, der er lagt i disse fem registraturer fra de lokalhistoriske arkiver. Ganske vist har Statens humanistiske Forskningsråd og en del amter og kommuner bidraget til gennemførelse af indsamlingskampagnerne og til udarbejdelsen af registraturerne, men det er de frivillige medarbejdere, der har skabt grundlaget. I hvert amt har mange frivillige, en

lille gruppe arbejdsledige og måske en direkte ansat projektleder fundet sammen for at kunne realisere målet: en amtsdækkende registratur. Man er nu nået så vidt, at otte amter har fået deres registraturer – to kan endda præstere reviderede udgaver – og i Ribe og Vestsjællands amter er indsamlingsarbejdet gået i gang.

I de fem foreliggende registraturer er de hovedprincipper for opdeling af materialet, der blev introduceret med registraturen fra Nordjyllands amt, blevet fastholdt. Der er ganske vist nogle variationer i undergrupperne – det begrundes med amternes og materialets forskellighed – men alle otte amtsregistraturer kan anvendes sammen. Enhver bruger af de lokalhistoriske arkiver vil vide, at mange dygtige arkivledere udvikler søgesystemer, der afviger lidt fra naboarkivets! Det synes at være en naturlov, og det kan der være mange fordele ved, men når det gælder amtsregistraturerne er en fælles systematisering af materialet nødvendig. Forhåbentlig vil de kommende års amtsregistraturer anvende den systematik, der er udviklet af arkiverne i Ribe amt. Det er efter min mening spild af tid at stræbe efter en systematik, der kan rumme alt. Man bør nu holde fast ved modellen fra Ribe amt og så benytte undergrupperne »øvrige«. Med et eller flere index kan enhver jo finde, hvad han/hun søger. Systematikens formål er blot at sikre, at rækkefølgen i registraturerne bliver nogenlunde logisk. Man kan jo ikke anvende alfabetisk rækkefølge, når mængden af arkivfunds er så stor. Det giver et noget uanvendeligt resultat, når man benytter et eller andet tilfældigt foreningsnavn til at bestemme rækkefølgen. Det kan man fx. se i Rigsarkivets registratur over private institutionsarkiver eller i Steen Ousagers arbejde. Ousager garderer sig dog meget fornuftigt med et systematisk og et topografisk index. Det viser sig iøvrigt at være temmelig pladskrævende og kompliceret – Ousagers vejledning til benyttere fylder hele otte sider. Det mest praktiske er efter min mening at anvende systematikken i opstillingen og så forsyne registraturen med et alfabetisk index efter foreningstyper og eventuelt et alfabetisk index efter foreningsnavne. Hvis man som fx i Viborg og Roskilde amter sammenblander disse to former for index, er resultatet temmelig forvirrende.

I de fleste indsamlingskampagner har man opereret med såkaldte »søgelister«, der blev brugt til at angive, hvilke foreninger, der er kendt og derfor må have afødt arkivmateriale. I Roskilde amt har man videreudviklet søgelisterne og skabt en fortegnelse, der er et forsøg på at registrere alle de foreninger, der har været virksomme i amtet. Man har tilstræbt fuldstændighed! Det har naturligvis været en lokal afgørelse, hvordan man har villet anvende sine ressourcer, men jeg tror, at man vil stå sig ved at betragte søgelisterne som vejledende for indsamlerne. I selve registraturerne hører de næppe hjemme.

Et nærliggende spørgsmål er, om indsamlin-

gerne er foregået systematisk – har man i hvert sogn systematisk søgt efter arkivalier fra undergrupperne? Spørgsmålet er ikke besvaret i nogen af indledningerne, men Steen Ousagers vurdering er, at et rimeligt bredt udsnit af områdets foreningstyper er indsamlet og registreret. Han erkender dog, at foreninger med socialt formål, religiøse foreninger og afholdtsforeninger er underrepræsenterede. Med mange forbehold anslår Ousager, at 15% af de kendte foreningers arkiver er blevet indsamlet og registreret.

Spørgsmålet om samlingernes repræsentativitet kan næppe besvares, men nu har vi registraturerne. Hvordan kan de udnyttes af lokalhistorikeren? Disse helt nødvendige overvejelser tager Steen Ousager også fat på – de hører måske ikke rigtig hjemme i en registratur – men det er på tide, at disse ting tages op. Det ville være en god begyndelse, hvis Steen Ousager samlede sine synspunkter, der ikke skal refereres her, i en selvstændig artikel.

Det er ikke rimeligt at foretage en egentlig sammenligning mellem de fem foreliggende resultater af et indsamlingsarbejde – vilkårene har været for forskellige – men alle opfylder de krav, man med rimelighed og de skrabede budgetter i erindring kan stille. Den storkøbenhavniske og andenudgaven fra Fyn falder imidlertid lidt udenfor de øvrige og derfor vil jeg stille dem op overfor hinanden. Vi ser her på to amter, hvor hovedparten af medarbejderne det ene sted er lønede og det andet sted er frivillige, der anvender deres fritid.

Som allerede nævnt er Steen Ousagers indledning fyldig og god, og det er med fuld ret, at han angives som forfatter – bogen er nemlig andet og mere end en registratur. De i forhold til indbyggertallet ikke særlig omfattende samlinger er her langt fyldigere beskrevet end i de hidtidige registraturer. Vi får således »information om stiftelses- og eventuelt nedlæggelsesår, formål, navneskift, medlemskab af andre foreninger, eventuelle jubilæumskrifter, afgangsbetingelser for arkivbenyttelse m.m., ligesom arkivets hovedbestanddele anføres i oversigtsform«. Det topografiske index er ikke alene opdelt efter kommuner men også underopdelt efter lokaliteter. I dette index får vi desuden gentaget arkivernes adresser – de findes også s. 32–33 – samt oplysning om ledernes navne, telefonnumre, åbningstider, hjælpemidler og lokalbibliografier. Tilmed forsynes vi med en overflodighed af velvalgte illustrationer med med gode og muntre kommentarer. Der bliver endog plads til en lille opsats om forfatteren med vælgende foto. Satsen er som i de øvrige maskinskrevet, men flot trykt på glittet papir. Det er sikkert også Ousagers fortjeneste, at der er ydet tilskud fra nær og fjern til trykningen af de 339 sider.

Min konklusion m.h.t. forfatteren er da også, at han har præsteret et ypperligt arbejde. Store dele af materialet er tygget og fordøjet så godt, at dette områdes lokalhistorikere er nogle skarn, hvis de

ikke straks benytter hans arbejde flittigt. Den opgave, som Steen Ousager er blevet stillet af arkiverne i Storkøbenhavn, er blevet løst over al forventning.

Men hvor er udgiverne – de lokalhistoriske arkiver – blevet af? Det er meget betegnende, at Ousager selv skriver forordet – og det gør han udmærket. Trods hans tak til mange er der imidlertid tale om en enmandspræstation, hvor man ikke kan mærke de lokalhistoriske arkiver. Hvordan vurderer de indsamlingsarbejdet? Hvorfor valgte de at lade materialet opstille efter navne og dermed opgive fællesskabet med de øvrige amtsregistraturer? Hvorfor er registraturen trods det store ressourcforbrug *ufuldstændig*? Blev kampagnens folk nægtet adgang til arkiverne på Frederiksberg, i Brønshøj, Sundbyerne, Vallensbæk og Erhvervsarkivet i Århus? Hvorfor ville man ikke have dette materiale med?

Registraturen fra Fyn er anden udgave af den oprindelige fra 1978. Den er kommet til veje under yderst vanskelige vilkår, fastslår amtskredsens formand i sit forord. Det meget omfattende redaktionsarbejde er blevet klaret af Poul Valente – en ikke sagkyndig ledig – på syv måneder. Han har stået for kontakten med amtets 62 (!) lokalhistoriske arkiver og har fået de mange data hjem. Fyns amtskommune har dækket de nødvendige følgeudgifter og har sørget for renskrift og trykning.

For at forenkle arbejdet har man som i Roskilde Amt, hvor flere ledige redigerede, udeladt arkivfondnumrene. Men iøvrigt er den almindelige standard opretholdt med en systematisk opstilling, der dækker hele amtet, og en topografisk med primærkommunen som ramme om en endnu en systematisk opstilling. Den fynske arkivstruktur med de mange sognearkiver gør det imidlertid mere nødvendigt at søge på sogne end på primærkommuner. Steen Ousager løste dette problem ved at anføre de enkelte lokaliteter indenfor primærkommunen i sit index, men i begge tilfælde ville brugeren være bedre hjulpet med et sogneindex. Burde et sådant ikke være standard i de næste amtsregistraturer? Vejledningen til denne registratur er ganske kort – på mindre end en side – men opstillingen er efter min mening så enkel og overskuelig, at man nemt finder rundt i de mange, store fynske foreningsarkiver.

Det er ikke vanskeligt at finde fejlanbringelser i den fynske registratur, men benyttet vil næppe sondre så knivskarpt, som Steen Ousager gør det, når han side 17–19 overvejer, hvad der kan rummes indenfor foreningsformen, og hvad der må betragtes som et privat eller offentligt foretagende. Om en fynsk danseskole havner i den ene eller anden gruppe er nok ikke så vigtigt for benytterne. De vil forlade sig på index. I sin helhed er den fynske registratur et overbevisende udtryk for et engagement, der har givet store resultater. Fyn bliver støvsuet for arkivalier i disse år.

Efter denne gennemgang er det min vurdering,

at indsamlingsarbejdet i de kommende år bør være mere *måltrettet* og selektivt. Det er nødvendigt at udnytte de knappe ressourcer så rationelt som muligt. Fx. mener jeg, at et lokalhistorisk arkiv først og fremmest må sikre sig et nogenlunde repræsentativt udsnit af de kendte foreningstyper og først derefter arbejde på en fuldstændig dækning inden for hver enkelt type. Amtsregistraturerne bør naturligvis også forbedres, men igen må man overveje ressourcforbruget. Indledningerne bør være fyldigere, så benytterne er godt orienterede om det grundlæggende indsamlingsarbejde, og selve registraturerne må meget gerne være mere detaljerede, men fortsat enkle og overskuelige.

Søren Ehlers

Nielsen, Ingrid: Middelalderbyen Ribe. Centrum, 1985. 216 s. ill. Kr. 248

Middelalderbyen Ribe er første bind i en serie på 11 om danske byer i middelalderen, som udkommer 1985–87. Den er dermed det første synlige resultat af »Projekt middelalderbyen«, som har løbet fra 1977 frem til nu, finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd. Projektets formål har været at beskrive 11 forskellige byers oprindelse og topografiske udvikling gennem middelalderen ud fra alle kendte kilder, arkæologiske, skriftlige, kartografiske og geologiske. Det har altså karakter af et tværvidenskabeligt projekt, hvor alle sejl er sat til og som sådant må ses som en glædelig fornyelse i udforskningen af middelalderbyernes historie her i landet. Udnyttelsen af flere videnskabelige discipliner bidrager da også til, at Middelalderbyen Ribe fremstår som et redeligt og godt gennemarbejdet værk med mange nye oplysninger om Ribes udvikling i middelalderen. Det rejser mange interessante problemer, hvoraf nogle behandles og besvares, mens andre ikke kan besvares på det kendte kildegrundlag.

Ribe er den by i Danmark, hvor der er bevaret mest kildemateriale, både skriftligt og arkæologisk. For det skriftlige materiales vedkommende skyldes det i første omgang den tyske kirkes interesse for Ribe som udgangspunkt for missionsarbejde, i anden godt bevarede arkivfunds fra bispestol og by. For det arkæologiske materiales vedkommende skyldes den omfattende viden en gammel og rod-fæstet interesse for de jordfund i og omkring byen, som gennem tiderne er dukket op. Der har i Ribe selv været en lang tradition for at beskæftige sig med byens historie.

Der er foretaget mange arkæologiske undersøgelser i Ribe, og tidligere resultater sammen med gravninger foretaget i forbindelse med Projekt Middelalderbyen gør, at der først og fremmest fra omkring 1200 og frem findes et righoldigt kildemateriale at øse af. Før 1200 er der imidlertid væsentlige lakuner i materialet. Man har fundet spor af

en handelsplads fra første halvdel af 700-årene, men fra da og frem til bygningen af stenkirker i 1100-årene har man kun spredte løsfund, som ofte er fundet indblandet i lag, der er senere. Fra omkring 860 har man skriftlige (udenlandske) kilder, der omtaler Ribe på en måde, så man har lov at antage, at en by ved navn Ribe eksisterede, hvor byen ligger i dag, på trods af manglende fund. Det drejer sig om Vita Anskarii, nogle breve fra 948, 965 og 988 (hvori der nævnes en biskop i Ribe) samt Adam af Bremen, der i 1070'erne skrev De Hamburgske Ærkebispens historie. Disse skriftlige vidnesbyrd er de eneste sikre, som nu findes for, at Ribe eksisterede som by/handelsplads i vikingetiden.

I Middelalderbyen Ribe gøres der glimrende og kortfattet rede for disse forhold, og der fortsættes med en beskrivelse af byens fysiske omgivelser, beliggenheden ved Vadehavet ved en sejlbar å, netop hvor der har været bedst mulighed for at passere åen. De trafikale fordele ved denne beliggenhed har antagelig været afgørende for såvel den tidlige som den senere bebyggelses eksistensvilkår.

Derefter kommer så det, der må betragtes som værkets kerne: en tematisk gennemgang og tolkning af det kildemateriale, der kan anvendes til at beskrive Ribes topografiske udvikling frem til efter reformationen. I første omgang beskrives handelspladsen fra 700-årene på nordsiden af åen ud fra de arkæologiske fund. Den har haft gode handelskontakter til Rhinområdet og haft håndværksproduktion af »kramvarer« (glasperler, bronzespænder o.lign.). Til forskel fra Hedeby har Ribe næppe været transithandelsplads men snarere udskibningshavn for varer til Vadehavsområdet fra Ribes opland. Desværre er der ikke fundet væsentlige bebyggelsesspor, men kun affaldslag og værksteder, og en egentlig topografisk beskrivelse er derfor umulig.

De gejstlige institutioners beliggenhed og udvikling beskrives grundigt. Det understreges, at Ribe har været en slags brohoved for den kristne kirke i Danmark, idet først missionen ved Ansgar og senere kirkelige strømninger fra syd synes at have slået igennem tidligt i byen. Rent topografisk bemærkes det, at de tidlige sønekirker har været ligeligt fordelt mellem nord- og sydsiden af åen, hvilket indicerer en også andetsteds i værket omtalt forskydning af bebyggelsen fra åens nordside til sydsiden. Denne forskydning forklares med domkirkens og klostrenes beliggenhed på sydsiden og deres stigende betydning for bysamfundets økonomi. De centralfunktioner, Ribe har haft som stiftsby, må have påvirket byens udvikling ved at fremme handel og håndværk.

Manglende fund tyder på, at Ribe ikke har været befæstet i vikingetid og tidlig middelalder. Heller ikke senere har man bygget volde. Formentlig er forsåret af byen lagt an på kanaler og åløb. Omkring 1250 er der bygget dæmning over åen til oprettelse af en kongelig mølle. Da Ribe å er en af

landets mest vandrige, har det været et større arbejde, som har krævet store opfyldninger. Det sandsynliggøres, at man har hentet fylden ved afgravninger i bydelen på nordsiden af åen, som pga. dæmningsbyggeriet er blevet opgivet. Denne afgravning kan så passende være en logisk forklaring på, at man ikke kan finde væsentlige spor af Ribes vikingetid. Egentlige forsvarsværker omkring byen bygges først omkring 1300, og også Riberhus kan dateres til omkring dette tidspunkt.

Udviklingen i gadenet og bebyggelsens udstrækning beskrives, og igen konstateres forskydelsen af aktiviteter fra nord- til sydsiden af åen. Da Nørreport anlægges på dæmningen må den nordlige bydel betragtes som endeligt opgivet, og der iagttages en tydelig koncentration af aktiviteter omkring domkirken. Med portbygningen er de rammer, som byen har udviklet sig inden for frem til 1800-årene fastlagt.

En gennemgang af ejendomsforhold og socialtopografi (hvem boede hvor) på grundlag af det skriftlige kildemateriale virker troværdig, selv om det kan være svært at overse arkivaliernes oplysninger på grund af skiftende gadenavne og svært gennemskuelige beskrivelser. I dette afsnit får man god støtte af kort og tegninger ved læsningen.

Reformationens dybtgående indvirkning på de topografiske forhold i byen beskrives, og her er det især sognesammenlægninger, nedrivning af overflodiggjorte kirker, oprettelse af nyt hospital og afvikling af klostre, der gør sig gældende. Også nybefæstningen af Riberhus mellem 1537 og 1547, hvor slottet har gennemgået grundlæggende forandringer omtales.

Som afslutning på værket følger en kronologisk opdelt sammenfatning, som er grundig og klar. Den ophæver i høj grad det lidt forvirrende indtryk, man får ved gennemlæsning af bogens første del. Den emnemæssigt opdelt gennemgang af kildematerialet og dets udsagn har medført et vist mål af gentagelser, og man mister let overblikket over byens lange og ofte gennemgribende ændringsproces. Sammenfatningen har karakter af en syntese, som er anlagt på grundlag af kildegennemgangen og kommer derfor til at give læseren det overblik, som man måske har mistet undervejs.

Det skal siges, at dette værk naturligvis ikke er den endelige topografiske beskrivelse af middelalderens Ribe. Nye fund vil kunne ændre billedet, især hvis man kunne finde bebyggelsesspor fra før 1200 og således få lukket hullet mellem jernalderens handelsplads og det højmiddelalderlige bysamfund. På det nuværende grundlag vil en topografisk beskrivelse af middelalderens Ribe imidlertid næppe kunne gøres bedre. Beskrivelsen af den ofte komplicerede udvikling understøttes fint af et godt og overskueligt kortmateriale, tegninger og andre illustrationer. (I forbindelse med kortmaterialet blot en enkelt anke: på et oversigtskort over jernalderbopladsen i Ribes nærhed er der

åbent vand mellem Mandø og Skallingen. Det skal formentlig ikke forstås sådan, at Fanø først er opstået senere?).

Skal man kritisere værket, må man gribe til de forudsætninger, som Projekt Middelalderbyen har opstillet. Den rene topografiske skildring har udelukket mulighederne for at overveje perspektiverne i byens opståen og senere udvikling. En ren topografisk fremstilling vil have en tendens til at se isoleret på sit objekt. Det medfører, at værket ikke kan inddrage det omgivende samfunds udvikling som forklaring på f.eks. at en by i det hele taget er opstået. Byens måske skiftende betydning for det omgivende samfund inddrages ikke, og man sidder tilbage med en mængde viden om Ribe selv, men uden forståelse af byens samspil med dens omgivelser. På den anden side kan man så sige, at det er rar, at der stadig vil være masser af muligheder for at beskæftige sig med Ribes historie, også i middelalderen.

Afsluttende skal bemærkes, at dette værk er en længe savnet samlet fremstilling, baseret på hele det nu kendte kildemateriale til Ribes udvikling. Det er et grundigt gennearbejdet arbejde, der helt åbenbart hviler på et solidt kendskab til materialet, og der rejses mange interessante problemstillinger, der vækker ens lyst til at beskæftige sig mere med Ribes historie. Projekt Middelalderbyen har fået en fin debut, og man må så håbe, at de følgende bind i serien kan leve op til dets standard.

Flemming Nielsen

Syn på ryttergods 1686. Ved Holger Hertzum-Larsen. Eget forlag. 1985. XXII + 239 s. Kr. 183. Ekspedition: Kjeldbjergvej 3, 7620 Lemvig.

Krongodset blev for en stor del det økonomiske grundlag for det nationale rytteri, der indførtes i 1670. Det gælder f.eks. for store områder i Vestjylland. I stedet for fæsteafgifter skulle bønderne for hver otte tdr. hartkorn stille en rytter. Hele dette nye system medførte en ret omfattende administration, og godserne måtte igennem flere omlægninger, inden de gradvist blev afhændet i løbet af 18. århundrede. Et heldigt resultat af det store apparat er, at der afsattes mange arkivalier både centralt og lokalt. Væsentlige dele heraf er i dag bevaret i Rigsarkivet og landsarkiverne, ikke mindst det nørrejske landsarkiv i Viborg.

Den her foreliggende bog er en udgivelse af et spændende materiale fra ryttergodssystemets første tid. Det drejer sig om en ordret afskrift af de centrale dele af »Protokol for besigtigelse og supplerings af det til oberst Schwanewedes regiment udlagte gods«. Protokollen, der er et koncept eller en kopi, er fra 1686, det tidspunkt hvor flere kommissioner arbejdede med justeringer af de oprindelige ryttergods. I Rigsarkivet findes nogle lidt

ældre tilsvarende besigtigelsesforretninger, men denne hører hjemme i Landsarkivet i Viborg, hvor den oprindelig lå i Skanderborg amts arkiv. Formentlig fordi amtmanden var medlem af den kommission, som i 1685–86 stod for det omfattende syn på godset i Vestjylland. I dag findes protokollen under gruppen ryttergodsarkiver, 1. jyske regiments gods, Det vestjyske distrikt, som eksisterede 1680–1716. Om dette kan man læse i den særlige registratur over ryttergodset, som landsarkivet i 1971 udsendte. Derimod får man i kildeudgaven kun en henvisning til nummeret på den filmkopi, der findes i Rigsarkivet, og som har været benyttet ved afskrivningen. Hvis en kildeudgave skal bruges bredt, er det imidlertid nødvendigt, at man let kan se, hvad det præcist er, der udgives, hvor det findes og hvilke principper, der er valgt for udgivelsen. Disse krav er desværre kun delvis opfyldt her, og faktisk kommer udgiveren til at stille meget store krav til læsernes kombinationsevne og viden om datidens administration. Det ville have hjulpet, hvis der havde været et par henvisninger til den litteratur og de hjælpemidler, som udgiveren selv har benyttet.

Inden udskriften af de mere end 1.100 gårdsyn finder man en indledning, der består af uddrag af vigtige dokumenter til belysning af ryttergodssystemets tilblivelse. Der er valgt godt, og f.eks. til undervisningsformål er det nyttigt, at oprettelsesforordningen af 5.10.1670 også er gengivet. De i samtiden trykte forordninger kan jo være vanskelige at få fat i. Selve synsforretningen omfatter både de daværende ryttergårde og de gårde under kronen, som af forskellige grunde, oftest fattigdom, ikke var blevet udlagt i første omgang. Ved hver gård nævnes brugeren eller brugerne ved navn, desuden hartkornets størrelse, mængden af udsæd og korn i behold, besætningens størrelse, bygnernes omfang, beliggenhed og tilstand. Endelig gives en samlet vurdering af brugets og bondens tilstand. Var tilstanden dårlig – og det var den tit – er der i regelen grundige oplysninger om årsagerne. Det stadige omkvæd er misvækst og sygdom i kvæget, men flere steder har storm og ildebrand også sat sine spor. En bonde i Jerne fik sit hus væltet af storm, og de omlæste huse havde »ihjelslagen 2 bæster«. En bonde i Skjern sogn mistede sine heste under endnu mere dramatiske omstændigheder, de blev nemlig revet ihjel af ulve! Et hårdt liv har det været på de mange enestegårde, og det hører da også til undtagelserne, når bonden selv bliver beskyldt for skaderne. De fleste undskyldes, men om en bonde i Nr. Bork hedder det dog ligeud »manden er et skarn«!

Det vil være oplagt at anvende denne synsforretning til en større analyse af landboforholdene, og der vil i nogen grad være mulighed for at sammenligne med tilsvarende materiale fra andre ryttergods. Holger Hertzum-Larsen, der som fritidsarbejde har påtaget sig det store afskrivningsarbejde, fortjener ros for sit initiativ. Afskrivnin-

gen er grundig, og dertil er der udarbejdet stednavneregister til det hele. De oplysninger, man savner, lader sig trods alt lede op, og den lettere adgang til de mange informationer bør inspirere til nye studier i ryttergodskilderne.

Margit Mogensen

Bente Dahl Hansen: Betler eller almisselem. Studier i offentlig forsorg i Sjællands stifts landsogne 1708-1802, Landbohistorisk Selskab 1984; 254 s., ill. Kr. 80.

Ældre tids fattigdomsproblemer er et af mange forsømte områder i dansk socialhistorisk forskning. Ikke sådan at forstå, at der ikke foreligger mange titler om emnet, men fordi de næsten alle udelukkende anskuer problemet gennem de statslige lovinitiativer og ikke også sætter focus på de mennesker, det faktisk drejer sig om. Heldigvis er der undtagelser fra denne regel, især fra de seneste år, først og fremmest Ingeborg Christmas-Møller: *På fattighuset. Greve Hospital og andre fattighuse på landet i 1700- og 1800-tallet*, 1978. Med Bente Dahl Hansens bog foreligger der endnu et forsøg på at bryde med den herskende tendens i litteraturen for 1700-tallets vedkommende, mere præcist for perioden o. 1730 til 1800 i landområderne på Sjælland. Bedst undlader BDH endnu engang at gennemgå 1700-tallets fattiglovgivnings tilblivelse, men inddrager kun lovgivningen for at vise, hvordan og i hvilket omfang den fungerede som retningsgivende for den praktiske gennemførelse af fattigforsorgen. Det er den *praktiske* gennemførelse af fattigforsorgen på landet i pastorater og herreder, der er bogens hovedemne. I forsøget på at undgå, at der skulle blive tale om en overvejende administrations- eller forvaltningshistorisk undersøgelse, er der endvidere foretaget en prøveundersøgelse i et par herreder med henblik på at få de enkelte fattige i centrum, hvem de var, hvor mange, hvorfor de fik hjælp m.m. Det er forståeligt, at BDH i betragtning af stofmængden og arbejdsindsatsen har begrænset denne del af undersøgelsen stærkt, men det er lige så klart, at det er ad denne vej, der må arbejdes videre, hvis fattigdommen og de fattige skal fremstilles gennem andet end statsmagtens, lovgivningens og administrationens optik.

Prøveundersøgelsen til trods er bogen først og fremmest en studie i lokalsamfundenes administration af fattigvæsenet: hvem der stod for administrationen, fattigvæsenets indtægter og udgifter, forsorgsmåderne, m.m. samt gennem prøveundersøgelsen hvem og hvor mange, der understøttedes, og som sådan er den en af de mest omfattende og dybtgående, vi har for 1700-tallets vedkommende. Det er en af BDH's forsigtige konklusioner, at »det i løbet af 1730'erne lykkedes at få introduceret og i perioder virkeliggjort en rimeligt

velfungerende kostforsorg mange steder i de sjællandske landsogne« (s. 158), men samtidig at de fattige i de kriseperioder, hvor kostforsorgen svigtede mange steder ikke kunne klare sig med de udbetalte pengebeløb og derfor måtte tigge (s. 162).

Det skal understreges, at konklusionerne kun gælder den gruppe af fattige, der af de lokale myndigheder blev accepteret og godkendt som værdigt trængende fattige og som i kraft heraf havde mulighed for at få fattighjælp, men ikke nødvendigvis fik det. Dengang som nu var der ventelister, når det gjaldt sociale ydelser. Forskellen er blot, at dengang var det noget nyt, at man overhovedet havde retten til en sådan ydelse. Når der en gang i et sogn var blevet fastlagt til hvor mange, der kunne gives understøttelse, holdtes der ofte fast herved uanset om de trængendes tal steg med tiden, således at nye værdigt trængende måtte vente med at modtage hjælp til en af de hidtil »nydende« blev hjulpet på anden måde. Det vil for det meste sige af døden.

BDH indlader sig ikke på at anstille beregninger over det samlede fattigdomsproblem i landsognene, hvilket kan forekomme overraskende, da bogens problemstilling ikke kun er hvordan, men også i hvilket omfang den offentlige forsorg fungerede (s. 7). Åbenbart skal forsorgens »omfang« kun forstås som det konkrete antal af accepteret værdigt trængende, der fik hjælp, men ikke ses i forhold til det samlede fattigdomsbehov. Det sidste vil BDH slet ikke udtale sig om, da hun mener, at noget sådant er gættteri til en række kilde- og begrebsmæssige problemer er løst (s. 148). Vel af samme grund er Fridlev Skrubbeltangs skøn over antallet af nødlidende blandt den sjællandske landbefolkning 1787 blevet forvist til en note (s. 179 n. 82). BDH's synspunkt er ganske rigtigt, dog udtaler hun sig flere steder om fattigdommens svingende niveau i 1700-tallet. Bygger det mon på andet end skøn?

Tiggeriets omfang undlader BDH sig også klogeligt fra at udtale noget om. Kildematerialet tillader ikke sikre slutninger, og vi må nøjes med et par stikprøveundersøgelser af, hvem betlergruppen var på grundlag af materiale fra Møns tugt- og manufakturhus i 1790'erne og fra den store betlerjagt på hele Sjælland i 1790. I sig selv er begrænset materiale, som indsnavres endnu mere derved, at de for betleri indsatte i Møns tugt- og manufakturhus i undersøgelsen skarpt adskilles fra de øvrige indsatte. Mon ikke også en stor del af de øvrige indsatte var betlere, selv om de var indsat for tyveri og lignende? I det mindste kunne de 2 grupper være sammenlignet, så det kunne have været afgjort, om de formelt for betleri indsatte udskilte sig fra de øvrige indsatte. På det foreliggende grundlag er det temmeligt usikkert, hvad der slutes om de mulige årsager til tiggeri og arbejdsløshed (f.eks. s. 99), også selv om det udtales med forsigtighed.

Disse indvendinger til trods, skal det under-

streges, at denne bog giver et solidt fodfæste for flere og komparative undersøgelser af 1700-tallets fattigdomsadministration og endvidere antyder en vej til udvidelse af det socialhistoriske felt til at gælde de fattige selv.

John T. Lauridsen

Staten og civilisationen: Mentalitetshistoriske essays om Danmark i 1700-tallet. Redigeret af Thomas Bloch Ravn m.fl. Den Jyske Historikers skriferække nr. 1, Modtryk, Aarhus 1984, 128 s. ill. Kr. 95.

Overalt i vesteuropæisk humanistisk forskning spores der for tiden en om sig gribende interesse for mentaliteternes historie. Det mærkes også i danske forskningsmiljøer og tidsskrifter; således også i det første bind af Den jyske Historikers nye skriferække.

»Staten og civilisationen« er et resultat af et undervisningsforløb i 1982–83 på Historisk Institut ved Aarhus Universitet, hvor man beskæftigede sig med såvel faglige problemer vedrørende den danske enevælde i det 18. århundrede som med forskellige former for formidling af historie. Det indeholder 17 små »appetitvækkende essays«, som tilsammen søger at skildre brydningerne mellem et såkaldt »traditionalistisk« bondesamfund og et moderne borgerligt samfund ud fra en mentalitetshistorisk synsvinkel.

Der indledes med tre introducerende indlæg, hvor man får præsenteret mentalitetshistoriske begreber og problemfelter som f.eks.: mentalitet, kultur, kulturkløft, almuekultur m.v. og får dem placeret i en historiografisk sammenhæng.

Derefter følger en række essays, hvor man behandler forskellige mentalitetshistoriske temaer med udgangspunkt i det danske samfund i 1700-tallet. Der fortælles bl.a. om landsbyfællesskabet, bøndernes forskellige protestformer, forskellige forståelser af »fattige« og »fattigforsorg«, arbejdsetik og meget andet, alt sammen fremstillet i et enkelt sprog og med konkrete empiriske eksempler ved hjælp af f.eks. bonde dagbøger, retsprotokoller og samtidige billeder.

Det afsluttende essay beskriver et forsøg på at anvende et mentalitetshistorisk udgangspunkt for undervisningen i gymnasiet. Udgangspunktet forsvares med, at der i den mentalitetshistoriske tilgang til historien ligger nogle muligheder, for at nutidige mennesker i højere grad kan forstå og leve sig ind i, kort sagt identificere sig med, 1700-tallets bønder, end tilfældet er, når man f.eks. ser på historien ud fra en materiel-strukturel synsvinkel.

Men hvad er mentalitetshistorie egentlig for noget? På side 18 skriver Thomas Bloch Ravn og Axel Agesen Nielsen: »Mentalitetsbegrebet referer til forhold, der ikke umiddelbart kan afdækkes i

kilderne og som derfor er principielt utilgængelige for den traditionelle historievidenskabs materielle kildebegreb. Mentaliteten betragter vi som det *fundamentale* (min fremhævelse) niveau i tilværelsen, udtalt og neddykket i dagliglivet, og for overhovedet at få fat på denne dunkle understrøm, må man gå til kilderne på en anden måde. Dagliglivet – og specielt det udtalte mentaliteten – er et lysky og uordentligt foretagende, som modsætter sig enhver form for skråsikker teoretiseren«.

Der tales om mentalitetshistorien som et nybrud indenfor historievidenskaben i Danmark. (p. 17ff) Det er tildels rigtigt, men er man ikke på nipet til at glemme de hermeneutiske traditioner i dansk historievidenskab, når man skriver at historikerne har holdt sig til hvad kilderne direkte sagde og ikke andet, »ingen fantasi« (p. 18)! Når Povl Bagge og kredsen omkring ham taler om »Zeitgeist«, stats-tanker og forskellige -ismer, er der så ikke også tale om mentalitetshistorie? Forskellen mellem de sidstnævnte og de »nye« mentalitetshistorikere er vel snarere at man tager udgangspunkt i forskellige grupper af mennesker, når man studerer mentaliteter. Til fælles har man en interesse i at forstå fortiden og dens mennesker og ikke nødvendigvis forklare den 100% ud fra en konsistent teori. »Vi historikere vil beskrive og så vidt muligt forklare menneskers liv i samfundet gennem tiden med alle de nuancer og modsigelser og tilfældigheder som de andre samfundsvidenskaber net i almindelighed er for stormasket til at fange«. Sådan skrev Povl Bagge i Historisk tidsskrift 12. rk. bd. 3. hft. 3 p. 466, i 1969. Tendensen er ikke til at tage fejl af. Det er mangfoldigheden, nuancer og variationer, som man vil have frem og ikke de store og grove lovmæssigheder om forholdet mellem materielle vilkår og bevidsthed. Sådan gælder det også for Den jyske Historikers bagland, det fagkritiske miljø på Historisk Institut i Aarhus, i dag, hvorimod det stort set var omvendt for 10 år siden, da kapitallogikken dominerede. Mentalitetshistorien er således ny i dette miljø og der er al mulig grund til at hilse det velkommen, blot man ikke i al sin entusiasme havner i en teori- og økonomifjendsk position og glemmer fagets egen mangfoldighed. Når man skriver, at mentalitetshistorien endnu ikke er et klart defineret forskningsfelt med en særlig teori og metode (p. 15) vil jeg sige, at den forhåbentlig aldrig bliver det. Styrken i denne lettilgængelige essay-samling er jo netop at den baserer sig på arbejder fra såvel historikere som etnologer, litteraturhistorikere og folklorister.

Den er velegnet til undervisningsbrug i folkeskolens ældste klasser, HF- og gymnasiet. Til sidst et lille hjertesuk om hjælpemidler til videre læsning. En samlet, bibliografisk korrekt, litteraturliste ville have været dejlig.

Niels Windfeld Lund

Kanstrup, Jan. Taama allappugut Ilulissani piniartut – om Forstanderskaberne og tørveskærssagen i Jakobshavn. Pilersuiffik 1984. 96 s., ill. Kr. 64.

En spændende nydannelse i Grønlands administration var oprettelsen af forstanderskaberne i midten af 1800-tallet. Blandt intentionerne bag oprettelsen var at starte en selvstændighedsgørelse i befolkningen ved at lade den have del i forvaltningen af den lokale socialforsorg og retsudøvelse. I forstanderskabet, der havde et kolonidistrikt som territorialt grundlag, var de danske embedsmænd fødte medlemmer, mens de grønlandske valgtes. Valgkredsene lagdes således, at der var en forstander nær alle bopladser. Forhandlings sproget var grønlandsk, og protokollen skulle tilsvarende føres på grønlandsk med tilknyttet dansk oversættelse. I praksis blev det dog omvendt.

Forstanderskabet fik sine indtægter gennem en afgift på de indhandlede varer i Handelen (KGH). Socialudgifterne var imidlertid langt mindre end indtægterne, og overskuddet fordeltes mellem fangerne på baggrund af en blanding af økonomiske, sociale og moralske principper – ikke ualmindeligt for den danske administration af de nordatlantiske områder. Desuden var forstanderskabet ansvarlig for opretholdelsen af lov og orden for grønlænderne med magt til at uddele bøder.

Handelen sad solidt på det grønlandske samfund, men forstanderskaberne kunne have ændret på dette, både gennem deres sammensætning og gennem den videre sagsbehandling, som gik uden om Handelen direkte til Indenrigsministeriet. At det ikke blev tilfældet, skyldtes manglende interesse for de grønlandske spørgsmål i Indenrigsministeriet, så Handelen også her fik overtaget. Forstanderskaberne var dog ikke en fuldstændig fiasko. På det lokale plan var socialforsorgen et vigtigt arbejde, og retsplejen bevarede grønlandske retsbegreber samt skabte en grønlandsk accept af retsudøvelsen.

Selve tørveskærssagen var en konflikt med læge og handelsadministration på den ene side og missionær og grønlændere på den anden – på sin vis klassisk med brydningerne mellem den principfaste, kulturmissionerende holdning og den paternalistiske, som i højere grad accepterede den lokale kultur. Sagen var i sig selv banal. Af sundhedsmæssige hensyn fik lægen i 1902 gennemført, at forstanderskabet forbød skæring af tørv til bygningsreparation i området omkring bygden. Befolkningen var imod forbuddet, og sagen sluttede først 1908 med forbuddets død i stilhed. Behandlingen undervejs viser ændringer i centraladministrationens holdning, som igen peger frem mod reformer i de følgende år.

Tørveskærssagen kan bruges på flere måder. Forfatteren belyser udmærket administrationshistorien, sagsbehandlingen og embedsmændenes holdninger (nok så sigende). Mere i mørke ligger

den grønlandske opposition til embedsmændenes fremfærd – hvilket nok også er svært ud fra det benyttede kildemateriale. Imidlertid har forfatteren fundet interessante træk, som kan genkendes fra andre sammenhænge: en passiv modstand gennem kollektiv overtrædelse af forbuddet, chikanering af embedsmændene, formidling af synspunkterne primært gennem venligtsindede danskere, opståen af lokale myter (fjernt fra virkeligheden) om årsagerne til konflikten.

Bogen er gennemillustreret, men billederne er uegale m.h.t. relevans og kvalitet af gengivelsen. Det er også en ulempe ved læsningen, at flere embedsmænd og grønlandske betegnelser forudsættes bekendte. Ellers må det siges, at forfatteren har opnået at sætte en spændende kilde til grønlandsk historie ind i en sammenhæng og demonstreret en side af dens forskningsmæssige værdi. Udgivelsen faldt sammen med åbningen af Grønlands Arkiv, og man må håbe, at det inden for en overskuelig fremtid bliver mulighed for i dette arkiv at kunne forske videre i forstanderskabernes arkiver.

Peter Korsgaard

Peter Michelsen: Rejsegilde i Danmark. Arbejdsfest og håndværkerskik. Nationalmuseet. 1983. 166 s., kr. 125,00.

Peter Michelsen deltog i sin tid i Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser, og kom derved grundigt og vidt omkring i landet. På sin rundrejse observerede han forskellene i den måde, der blev holdt rejsegilde. Det arbejdede han videre med, og skrev en spørgeliste til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU) i 1951. Resultatet var 2.200 sider beretninger om rejsegilder. Siden blev Michelsen optaget af mange andre ting, så først nu foreligger en bearbejdelse af det betydelige materiale.

Resultatet er blevet en grundig, velskrevet og underholdende bog om rejsegildetraditionen. Først bliver rejsegildets historie ridset op. Man får at vide, at det blot er en af flere markeringer af stadier i et byggeri. Andre er f.eks. opmuringen af det første hjørne, men selve rejsegildet er det festlige højdepunkt. Gildet kendetegnes ved udsmykning af nybygningen, og så den åbenhed, hvormed der festes. Der fortælles derefter om rejsegildet i de sidste 100 år. Det er så langt, man kan komme tilbage ved at bruge erindringer.

Det, folk kan huske om rejsegilder står centralt i undersøgelsen. Ved Michelsens egen spørgelisteindsamling opstod der skævheder, som han selv gør opmærksom på. NEU benyttede sig, da Michelsen lavede sin indsamling, af faste meddelere, som altovervejende var bosat på landet. Det var kulturhistorisk interesserede, med førstelæreren som et typisk eksempel, der måske blot havde oplevet et enkelt rejsegilde. Til alt held har Michelsen kunnet trække på Nationalmuseets store håndværker- og arbejdererindringsindsamling, der er

samtidig med forfatterens egen indsamling. Disse erindringer stammer fortrinsvis fra byerne, og blandt de skrivende er mange bygningshåndværkere. Michelsen har brugt tømrer- og snedkerberetningerne.

Det er forfatterens held, at materialet fra de to indsamlinger supplerer hinanden så fint. Det har næppe været tanken, da spørgelisten om rejsegilde blev udsendt, men det har nærmest været en nødvendig forudsætning for et godt resultat.

Derefter kommer så resultaterne af undersøgelsen i disse afsnit: Nybygningen pyntes. Hvor kommer kransen fra? Gildet på byggepladsen. Det efterfølgende gilde. Rejsegilde i nogle andre lande, og til sidst: Arbejdsfest og håndværksskik. Der følger endelig forskellige bilag, hvoraf uddrag af beretningerne er det mest spændende.

I selve undersøgelsen gøres der grundigt rede for det, der var forfatterens oprindelige tilskyndelse til at beskæftige sig med emnet: de regionale forskelle, som der er mange af, og som let lader sig aflæse på de mange kort. Der dukker ind imellem overraskende påstande op. Jeg var f.eks. ikke klar over, at brugen af hvid-røde vimpler var forbeholdt Sønderjylland, og at den udstrakte brug af dem derne skyldes dovenskab. At købe en vimpel er meget nemmere end at binde en krans.

Afslutningsvis berøres spørgsmålet om hvorvidt rejsegildet egentlig er en skik med rødder i bondesamfundets gilder, altså en landlig arbejdsfest, eller det er en håndværksskik, ganske særligt en tømrerfest. Konklusionen er ikke overraskende, for den er allerede givet i bogens undertitel: det er både en arbejdsfest og en håndværksskik.

Bogen er gennemillustreret med mange flotte fotos. Også med en del mindre billeder, der er knapt så spændende, men som er nødvendige at have med for at belyse bestemte sider af emnet.

Michelsen ser dystert på rejsegildets fremtid, især på grund af, at det personlige forhold mellem byherre og bygningshåndværkere forsvinder. Desuden bidrager elementbyggeriet også til at fortrænge rejsegildet. Til disse forklaringer kan føjes, at tempoet på byggepladserne også er medvirkende til at indskrænke håndværksfesterne. Derfor er det godt, at Michelsens interesse for rejsegilde ikke fik lov at blive liggende i Nationalmuseets arkiver, men er blevet til glæde for mange.

Carl Erik Andresen

»Det er Danmark«. Dansk Folkemuseum 1885–1985. Nationalmuseet 1985. Redaktion: Inge Mejer Antonsen, Bodil Bundgaard Rasmussen, Holger Rasmussen og Ib Varnild. 76 s. Kr. 35,00

I anledning af 100-året for starten på Dansk Folkemuseum, nu Nationalmuseets 3. afdeling – afde-

lingen for nyere tids kulturhistorie, blev Bredeudstillingen 1985 en udstilling, der skulle vise dels afdelingens udvikling og arbejde gennem tiderne, dels det billede af Danmark, som afdelingens viden og samlinger kunne give. Resultatet blev en i sin idé spændende, men noget kalejdoskopisk og ikke altid lige klar gennemgang af nogle kulturhistoriske måder at ansue fædrelandet på. Udstillingen blev et på Nationalmuseets egne traditioner baseret billede af Danmark. Når både udstilling og udstillingsbog imidlertid fik titlen »Det er Danmark«, må det tolkes som enten en brug af en aktuell hurrapatriotisk strømning – eller en pretentiøs ambition om, at Nationalmuseet kan give totalbilledet af Danmark.

I udstillingsbogen har man da også valgt at reservere det meste af pladsen til en helt generel beskrivelse af Danmarks sociale, demografiske og kulturelle udvikling i de sidste 100 år. Og lad det straks være sagt: Det er gjort redeligt, velskrevet, dækkende og med en glædeligt markeret holdning til mange ting, ikke mindst i den nyeste tid. Gennemgangen tager sit udgangspunkt i kulturlandskabets ændring, panorerer videre over landbrugs udvikling til byerne og deres mennesker og erhverv, afsluttende med en sammenfattende status. Altsammen illustreret med velvalgte statistikker, grafiske fremstillinger – samt en fin billedside, der viser så forskellige og dog typiske ting fra de sidste 100 års Danmark som andelsmejeriets mælkevogn, parcelhusforhaven, kollektivet, charterrejsen – og racehadet.

Når dette er sagt, vil jeg imidlertid ikke undlade at bemærke, at gennemgangen af Danmark i 100 år bærer meget lidt præg af at være skrevet i et kulturhistorisk-etnologisk forskningsmiljø som Nationalmuseets 3. afdeling. (Er det derfor, gennemgangen er blevet benævnt »en ukultiveret oversigt«?). Måske har man ment, at udstillingen i tilstrækkelig grad viste den kulturhistoriske indfaldsvinkel – og at det, der var brug for, var en lille baggrunds-Danmarkshistorie. Men som jeg antydede ovenfor, er dette kun delvist rigtigt. Faktisk ville det have været dejligt om »kataloget« sort på hvidt havde fremlagt og uddybet det mangfoldige billede af Danmark, som netop kulturhistorien og etnologien kan og skal give: Et Danmark præget af vidt forskellige klasser, kulturtraditioner, livsformer, etniske bidrag osv., fremlagt af de forskellige forskere i miljøet i og omkring Nationalmuseet. Dét ville dels have forklaret udstillingen, dels vist den faktiske identitet i Nationalmuseets nyere tids afdeling.

Til gengæld har vi fået en nyttig lille historiebog – og jeg kan ikke på stående fod overskue, om den dækker et bredt behov. Måske vil den i de næste år ikke være mindst nyttig som en basisoversigt for Nationalmuseet selv, som nu for alvor står over for at skulle beskæftige sig med den nyeste fortid – hvis ressourcerne dertil gives. I »Nationalmuseet og Fremtiden«, 1985, understreges det i høj grad,

at *samtidsdokumentationen* bliver en hovedopgave i resten af århundredet. (Et glædeligt fremskridt fra 1956, hvor Nationalmuseets øverste råd ifølge bogen vedtog, at museet ikke skulle indsamle viden og genstande fra efter 1900! Det konstateres da også, at man heldigvis ikke adlød...).

I denne beskæftigelse med den nyeste tid vil de danske museer ofte blive stillet over for det problem, som også denne anmeldelse har berørt: Skal museerne søge det generelle Danmarksbillede – det gennemsnitlige – eller skal de, efter evne og tradition, netop gå i dybden, undersøge en uventet stærk tradition, forfølge en bestemt karakteristisk forandringsproces, kortlægge nogle variationer i sted, miljø og klasse, fange det »progressive«, som peger fremad, eller det »overlevende«, der peger bagud, osv.

Det er ikke ment som et forsvar for den specialisering i små emner, som før i tiden hærgede de danske museer. Overblik og samarbejde er nøgleord i fremtidens museumsvesen – og Nationalmuseet skal stå for det landsdækkende overblik. Det er blot ment som en advarsel i slægt med Bjarne Stoklunds (jfr. »Dansk etnologi mellem Scylla og Charybdis«, Fortid og Nutid, XXIV s. 659ff) mod at være bange for den museale eller etnologiske egenart, mod at falde for de nemme skud fra hoften – samfundsstatistikens, skolebogens eller journalismens: *Det er Danmark!* Det kan Paul Hammerich alligevel bedre...

Peter Dagsbo

Gunnar Solvang: Husmandsliv. Landbohistorisk Selskab, Odense 1984. 268 s. ill. Kr. 148.

Hvis man flyver til Sønderborg, ligger lufthavnen på Kær halvø, Als, og under indflyvningen vil øjet næsten uundgåeligt iagttage den husmandskoloni, der er emnet for denne bog. I lufthavnen er der gode chancer for at blive betjent af en af husmandskonerne i cafeteriaet, og det usynlige rengøringsarbejde kan være udført af en anden husmandskone. Deltidsarbejde i lufthavnen er en af de måder 80'ernes husmandsfamilier supplerer deres indkomster for at skaffe sig en levestandard, der svarer til det øvrige samfund.

Gunnar Solvang er etnolog og giver en meget alsidig og levende beskrivelse af husmandskolonien Rønnaves historie fra den blev oprettet i 1925 og til begyndelsen af 80'erne. Skildringen er samtidig et stykke kulturhistorie og et udsnit af dansk landbrugs historie. Feltarbejdet er udført fra 1976 til 1979 og listen over meddelere er på 73 mennesker. Foruden meddelerne, har forfatteren anvendt trykt materiale og arkivalier. De forskellige kildegrupper indgår på en fin og afvekslende måde i fremstillingen. Den politiske og økonomiske baggrund, teori fra den etnologiske litteratur og uddrag fra

meddelernes beretninger veksler mellem hinanden og suppleres af mange fotografier, en række grafiske fremstillinger og et fyldigt kortmateriale. Kun et register savnes.

Rønnaven var en tysk domænegård, der ved Genforeningen i 1920 overgik til den danske stat. Den preussiske stat benyttede jordpolitikken i nationalitetskampen, men forfatteren mener ikke, at Danmark har betjent sig af den slags midler. Dette kan ikke verificeres ud fra den konkrete sag; mens man kan konstatere, hvem der rent faktisk fik en jordlod, kan man ikke efterforske, hvem der *ikke* fik, da deres ansøgninger er tilintetgjorte. Det kan end ikke oplyses, hvor mange der ansøgte forgæves.

En kvalificeret ansøger skulle efter jordlovene af 1919 have valgt til folketinget, ikke være over 50 år, være ædruelig og hæderlig samt besidde de nødvendige midler til at oprette et mindre landbrug for at blive statshusmand. Det var også et krav, at den pågældende havde været beskæftiget mindst 5 år ved landbrug. 27 sådanne mænd fik deres chance i Rønnavestykningen. De var mellem 19 og 55 år, så helt har det ikke været muligt at overholde de formelle kriterier ved udpegningen.

Der var ca. 3 km mellem den nordligste og den sydligste parcel, størrelsen var mellem 5 og 6 ha, og mens selve jorden var nogenlunde ensartet i kvalitet, fed ler, var vedligeholdelsen forskellig og mange steder dårlig. Der var heller ikke anlagt veje til alle udstykninger. Hvis flere var interesseret i den samme parcel, blev der trukket lod. I en pose lå nogle røde kugler og én hvid. Den, der trak den hvide kugle, fik loddet. »Min mand havde tøvet med at trække, til de kom til parcellerne i Skovhuse, der gik ned mod Allsund; da han stak hånden i posen med de kuglerne, mærkede han, at én var varm, og tog den, og rigtigt: det var den hvide kugle, som havde været holdt i hænderne længst«.

Formanden for Statens Jordlovsudvalg Niels Frederiksen skrev i 1922: »År skal der til for at skabe en stump herregårdsmark om til et godt husmandsbrug. År i kamp og arbejde, hvor beregninger tit glipper og forventninger skuffes; men hvor gerningen er nyskabende i hjem, mark og have ... Kun få steder er betingelserne for arbejdsglæde til stede som her, og dette må og kan på rigere måde erstatte lønarbejderens eller byboerens fritidsforlystelser ...«. Uanset hvor smukt ovenstående lyder, kan det konstateres, at lodderne fra begyndelsen var for små og at de nye husmænd foruden sliddet og slæbet med jorden også måtte påtage sig lønarbejde, men uden byboens mulighed for en rimelig fritid. Sideerhvervet var hyppigst mælkekørsel, – og kampen for at opnå dette arbejde var så hård, at husmændene ofte underbød hinanden, med lønforringelse til følge.

Geografisk var flertallet af de nye beboere født uden for Sønderborg amt, men i årene omkring Genforeningen bosat i sogne tæt på Ulkebøl sogn, hvori Rønnaven lå. De fleste kom fra arbejder- og håndværkerhjem, men uanset social rekruttering

havde alle været ude at tjene ved landbruget efter konfirmationen.

Den enkelte husmands udgangspunkt var forskellig, nogle havde et lille brug at sælge før etableringen, og havde allerede voksne børn, mens andre var enlige eller forlovede og måtte låne det meste. Der stod en del bryllupper i kolonien det første år.

Alle måtte de i gang med at bygge i løbet af 1925/26. De vejledende tegninger var udarbejdet af Landsforeningen Bedre Byggeskik. Der var ret stramme regler for bygningernes udseende og materialer. »Man skæmmer ikke sin fædrede jord ved at bygge med bliktag«, – og alle bygninger forsynedes med rødt tegtag. Men da tagkonstruktionen var for spinkel i forhold til tagets vægt, blev resultatet, at mange mure revnede 1 m under taglinien.

Trods det forskellige udgangspunkt var de efter 30'ernes krise omtrent alle lige fattige, – og hvis man opsummerer de forbedringer i materiel henseende, som første generations husmænd opnåede, var det indlæggelsen af vand og elektrisk lys.

Generationsskiftet foregik i perioden 1945–65. De færreste brug blev overtaget af familien, og hvor det var tilfældet, kom første generation på af-tægt på bruget. Anden generation kom i højere grad fra gårdmænd og husmænd, fra hjem med en højere social status.

Alle pionererne havde haft et blandet jordbrug. Mange års fælles henvendelse til myndighederne for at få tilladelse til eller mulighed for at udvide jordtilliggendet for at gøre brugene mere rentable, havde været omtrent forgæves. Den eneste indrømmelse kom i 1950, hvor kolonien fik tilladelse til at forpakte halvøens nordligste spids til fællesgræsning.

Efter 1950, da hovedparten af brugene havde skiftet ejer, kom så ændringen af den officielle danske landbrugs politik, ligesom indmeldelsen i EF fik gennemgribende betydning overalt i landbruget og også i Rønhave. Det alsidige husmandsbrug er nu næsten udslettet som brugstype, af de oprindelige 27 husmandsbrug, er der to, der praktiserer denne livsform. I dag kan der skitseres fem hovedtyper:

1. Husmandsbruget som pensionistbolig.
2. Det alsidigt drevne husmandsbrug.
3. Det specialiserede husmandsbrug.
4. Husmandsbruget med manden (og/eller konen) som fuldtidsbeskæftiget uden for landbruget.
5. Husmandsbruget overtaget af ikke-landbrugeren.

Med forfatterens ord, »fremstår strukturforandringen som et resultat af den enkelte husmands frie valg og selvstændige handling. Men bagved ligger en bevidst ført langsigtet landbrugspolitik, som den enkelt husmand dårligt har kunnet frigøre sig fra, endsiges overskue konsekvenserne af. Den førte

landbrugspolitik skal ses som led i en tiltagende vertikal integrering af den samlede landbrugssektor i samspil med den generelle udvikling i det europæiske kapitalistiske industrisamfund«.

Udviklingen mod det specialiserede husmandsbrug var begyndt i slutningen af 50'erne med afviklingen af malkekøerne. Ved indmeldelsen i EF i 1972 leverede 15 husmandsbrug mælk til mejeriet. En enkelt konkret beslutning fra Sønderborg Omegns Mejeriselskab fik en gennemgribende indflydelse på udviklingen. Den 16.3.1973 skrev mejeriet til samtlige leverandører, at mælken fra oktober 1974 udelukkende skulle afhentes i tankbil. Derfor skulle alle indføre køletankanlæg, ligesom der indførtes en årlig mindstelevering af mælk pr. leverandør og en række krav til indretningen af staldene. Investeringerne for at opfylde disse krav var så store, at 11 brug valgte at afskaffe deres malkekøer i løbet af det år, og tre år efter var det kun 2 leverandører tilbage.

Da Rønhave blev etableret, var kolonien delvis i modsætning til det omgivende samfund, hvis gård-ejere så skævt til de nye. Der opstod en række sociale kontakter mellem de nye husmandsbrug, og for at overleve økonomisk var man henvist til hinandens hjælp i en række situationer. De nye brugstyper har totalt ændret de gamle sociale netværk, og selv om der er opstået nye samarbejdsformer, er de af en helt anden, løsere og mere eksklusiv karakter, end de gamle. Lovgivningen har medvirket til denne opløsning af gamle kontakter. Rønhave hører i dag under Sønderborg storkommune og er underlagt byzonenloven. Sønderborg Rådhus er det administrative centrum. En husmand udtaler: »Hvis man før havde et problem, kunne man gå op på kommunekontoret og snakke med en lokal kendt mand ... man kunne gå over i stalden til sognerådsformanden, da vi havde ham i kolonien, og gennemdrøfte en sag på stedet og få svar ... i dag bliver man jaget fra kontor til kontor, når man kommer på rådhuset eller andre offentlige administrationscentre af folk, man ikke kender«.

Bogen rummer et væld af oplysninger, systematiseret i forhold til første og anden generations ejere. Mange informationer bringes i figurer, hvoraf nogle kræver lidt tålmodighed ved tilegnelsen. Der er også en række meget illustrative kort, der viser brugsstørrelserne, afgrødernes sammensætning, ejerforhold, nedlæggelser o.s.v. De mange citater gør skildringen levende, og de anbringes diskret og anonymt. Med til at gøre bogen tiltalende er også de mange fotografier af koloniens mennesker før og nu, – og de billeder, der bringes af bygningerne understøtter og tydeliggør teksten. Foruden, at bogen er en skildring af Rønhaves historie og et stykke Danmarkshistorie, er den også et debatindlæg til forsvar for en livsform og et lokalsamfund, der trues af fremmedgørelse af den såkaldte udvikling. Den kan varmt anbefales.

Helle Askgaard.

Kai-Howard Thomhav: Postvæsenet i Randers 1624-1984. Udgivet af Randers postkontor. 1985, 76 sider, ill. Kr. 50,00.

Postvæsenet har fået en god idé! Via jobtilbudsordningen har man rundt omkring ved de større postkontorer ansat arbejdsløse historikere med den opgave at skrive lokal posthistorie. Foreløbig er der kommet bøger om postvæsenet i Odense, i Sønderborg og nu senest et præsentabelt lille skrift om postvæsenet i Randers. Nogen taknemmelig opgave har det givetvis ikke været at skulle behandle en så betydelig institutions historie i løbet af de blot syv måneder, et jobtilbud varer, men for Kai-Howard Thomhav er det lykkedes meget godt. Bogen om Randers postvæsen er således ikke blot blevet et udmærket bidrag til posthistorien, men også til Randers' historie i almindelighed – og trods det beskedne omfang er det også lykkedes forfatteren at sætte den lokale udvikling ind i den lidt større sammenhæng. En central placering i beretningen har byens skiftende postnestre naturligvis fået, men der fortælles også om forskellige tiders vilkår for post- og personbefordring, om arbejdsforhold og lokaleindretning, om det private bypostvæsen, der i slutningen af 1800-tallet konkurrerede med etaten, om besættelsestidens problemer og om meget mere. Hos de ca. 450 ansatte ved Randers postkontor har den lille bog givetvis beredt megen fornøjelse, og det vil den sikkert også gøre hos andre randrusianere samt postinteresserede i al almindelighed.

Klaus Egeberg

Keld Dalsgaard Larsen: Arbejderliv og faglig organisering i Silkeborg 1840-1940. Silkeborg 1984. 172 sider. 120,00 kr. Arbejdernes oplysningsforbunds faglige skole. Tværgade 7c. 8600 Silkeborg.

Forfatterens intention med bogen »har været at få skrevet en bog om arbejdernes levevilkår og virke i perioden og om fagbevægelsens start og virke i pionertiden« (s. 9). Forfatteren forsøger at afgrænse arbejderen til »håndens arbejdere« og personer, der har levet et liv på arbejderklassens vilkår. Således inddrager han foruden arbejderen i produktionen, også den arbejdsløse, den forhenværende arbejder og de øvrige medlemmer af arbejderfamilierne. Han diskuterer om handels- og kontoransatte skal medregnes under kategorien arbejder. Da HK i 30'erne landede i den organiserede fagbevægelse (DsF, senere LO) medtager KDL handels- og kontorpersonalet i sin skildring af arbejderbevægelsen. Herved afskærer KDL en dynamisk tolkning af arbejderklassens sammensætning i pe-

rioden. I det hele taget er forfatterens styrke beskrivelsen – ikke tolkningen eller forklaringen.

»Nybyggerbyen i udørkenen – perioden indtil 1889« (s. 14-35) handler om træskomagere, pottemagere, daglejere, træarbejdere og papirfabrikens arbejdere på Silkeborgkanten. Forfatteren udnytter J. C. Schyttes amtsbeskrivelse af 1843, to artikler af C. Fibiger om medicinske og demografiske forhold i Silkeborg (1863 og 1870), samt forskellige overvejende statistiske værker om håndværk og industri. Her savner anmelderen dog Rich. Willerslevs disputats: Studier i Dansk Industrihistorie 1850-1880.

I perioden 1844-1872 er papirarbejderne aldeles dominerende i antal, ca. ⅓ af samtlige arbejdere i Silkeborg. Derpå vandt tekstilindustrien frem, således at der i 1881 var 110 arbejdere i denne industrigræn, mod 180 i papirindustrien. Silkeborg var i 1880'erne og fremover en by med forholdsvis mange kvindelige arbejdere.

Den faglige organisering skildres i næste del af bogen »Gør din pligt og kræv din ret – periode 1890-1920« (s. 36-118). Der er tale om en kronologisk fremadskridende skildring med korte afsnit om de forskellige fagforeninger og fællesorganisationen. Fællesorganisationen tillægges en aførende betydning for arbejderbevægelsens virke i perioden 1894-1920. FO opretter en sygekasse (1894) og en brugsforening (1900), monopoliserer arbejderbevægelsens fester og foredragsvirksomhed, organiserer strejkestøtte og fungerer som arbejderbevægelsens »knodepunkt« politisk, fagligt og kulturelt (s. 43-45, 68-71).

Set i lyset af forfatterens afgrænsning af arbejderklassen er det interessant, at en smedemester M. Madsen, formand for Socialdemokratiet, bliver fællesorganisationens første kasserer. Madsen havde tabt en lodtrækning med snedker V. V. Petersen om formandsposten i organisationen. Ligeledes optræder en indremissionsk pastor Hansen, Bredstrup flere gange som agitator overfor uorganiserede kvinder i Silkeborg (s. 43, 96-97).

KDL giver en grundig gennemgang af fagbevægelsen under storlockouten i 1899 (s. 72-83). Ligesom andre steder i Danmark lykkedes det arbejderne at vinde sympati for deres sag i offentligheden. Erhvervsdrivende i Silkeborg og landmænd i omegnen tilbød bl.a. en række småjobs, og arbejderbørn fik ophold på mange gårde i sommeren 1899. I forbindelse med A-kasseloven af 1907 er det interessant at læse om konflikten mellem de lokale fagforeninger i byggefagene (murerne, tømrerne og malerne) og deres respektive forbund. De lokale er imod princippet, om at fagforeningsmedlemmer skal være tvungne medlemmer af A-kassen. Ja, murerne må ekskludere et større antal medlemmer (s. 93).

Det voldte problemer – også i Silkeborg – at organisere de kvindelige arbejdere. Kun, hvor kvinderne kan udkonkurrere mændene, sker en organisering for år 1920 af tekstil- og papirarbejderne.

Her kunne forfatteren i lidt højere grad have inddraget interviewene, der udgør bogens sidste del – »De gamle fortæller – perioden indtil 1940« (s. 119–165).

I uddrag, kraftigt redigeret af forfatteren, fortæller en række arbejdere om deres opvækst og barndom, børnearbejde, skolegang, fritid, læreplads, arbejdsliv og arbejdsløshedsperioder.

Det er vanskeligt at vurdere forfatterens udvælgelseskriterier. Er der valgt typiske eksempler ud på boligforhold, kosten og holdningen til børnenes skolegang, for blot at nævne nogle aspekter? Forfatteren afstår fra en analyse og en sammenfatning. Hermed udelukker man en arbejderbevægelsens historie i Silkeborg, hvor de forskellige sider af arbejderens tilværelse forklares i en sammenhæng. Det ville også betyde, at den politiske historie og erhvervslivets udvikling efter 1890 måtte inddrages i højere grad, end tilfældet er i dette værk. Men den dygtige og flittige lokalhistoriker, der i løbet af få år har produceret fire værker om arbejderens historie i Silkeborg, vil sandsynligvis senere levere en beretning om byens arbejdere, hvor økonomiske, sociale, kulturelle og politiske momenter sammenkobles til en dynamisk forklaring på arbejderklassens udvikling i Silkeborg, f. ex. i perioden 1890–1940.

Helge Stavnsbjerg

P. Stougaard Pedersen: Oddum sogns historie. Udg. af Lindbys Forlag 1985, 60 s., ill. Kr. 49,50.

Der vokser skov på heden. Optegnelser om Utoft plantage. Udg. af Historisk Samfund for Ribe amt 1984, 50 s., ill. Kr. 48.00.

Knud Holck Andersen, Jens Ole Petersen og Orla Poulsen: Torvene. Mennesker og huse i Thisted omkring 1900. Udg. af Knakken, Lokalhistorisk Forlag 1984, 91 s., ill. Kr. 129,00

Det er ofte meget blandede bogbuketter, der lander på en anmelders bord, og de tre bøger, som der her er tale om, er da også meget forskellige.

Den første er en umiddelbart nydelig lille bog. Den bærer titlen »Oddum sogns historie« og er udkommet på Lindbys Forlag i 1984. Allerede forfatternavnet vækker dog ens bange anelser, og et opslag på titelbladet bekræfter dem til fulde. Det viser sig nemlig, at der ikke er tale om en nyskrevet og forhåbentlig spændende sognehistorie. Tværtimod skjuler der sig bag det net udseende omslag et fotografisk optryk af en artikel fra Hardsyssels Aarboeg anno 1925. Og selv om der til optrykket er føjet et lille kommenteret billedafsnit (9 billeder), kan det ikke skjules, at man her står over for et ikke blot gammelt men endog håbløst forældet arbejde. Skolelæreren fra Hee, P. Stougaard Pedersen, hørte til den første generation af lokalhistori-

kere. Han var medstifter af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt, hvis første årbøger han i høj grad prægede, og han kunne hurtigt få noget fra hånden – og fik det. Bl.a. dette korte og skitseprægede udkast til en sognehistorie, som allerede fra starten hørte til i lokalhistoriens småtingsafdeling – og som de forløbne 60 år ikke er gået sporløst hen over. Bogens tekst fylder 53 sider; et par sider er brugt til omtale af sognets geografi, oldtidsminder og stednavne, ca. 14 sider går til en gennemgang af gårdene med 1688-matriklen som hovedkilde, kirken og ikke mindst præsternes historie fylder ca. 20 sider, og hvad der blev til overs er brugt til lidt skolehistorie og skolelærerbiografier. At give et sådant (mak)værk et nyt, indbydende og neutralt omslag og derefter fremlægge det i bogladerne, som om det var et nyt arbejde, forekommer at være en noget tvivlsom disposition. Den, der lader sig lede af titlen »Oddum sogns historie« og i god tro køber bogen, kan nemlig kun blive dybt skuffet over at finde en af tidens tand mærket løs skitse, i hvilken stort set alt hører op med århundredskiftet. Selv om man egentlig nødig vil tage modet fra folkene bag det nystartede forlag, der som første titel har valgt at udgive denne bog (tilmed med støtte fra Kulturministeriet!), er det dog ikke muligt at yde megen moralsk og faglig opbakning. Bogen vil muligvis finde en vis afsætning lokalt – og derved bør det nok også blive.

Også den næste bog »Der vokser skov på heden« stammer fra det sydvestjyske område. Emnet er her en af de såkaldte Københavner- eller Grossererplantagers historie. Disse plantager blev ud fra devisen »Hvad udad tabes, hvad indad vindes« anlagt efter tabet af Sønderjylland, og betegnelsen Københavner- eller Grossererplantager fik de, fordi en række af dem blev anlagt af københavnske grosserer, der uden smålig skelen til økonomien tog del i dette nationale genopbygningsarbejde. Den her omhandlede plantage blev i årene efter 1892 anlagt af den københavnske grosserer S. Børgesen, der til formålet havde købt Utoft Hede øst for Grindsted. Den nye, 1000 tønder land store plantage tiltrak mange besøgende, og i plantorboligen indskrev gæsterne sig i en gæstebog, i hvilken der også af og til blev indført bemærkninger og råd m.h.t. plantagens drift. Også ejeren skrev efter deres ofte sjældne besøg i gæstebogen om deres indtryk og oplevelser, og den blev derfor efterhånden til en slags kulturhistorisk kilde til plantagens historie. Det er denne gæstebog samt et efterskrift, der fortæller om plantagen og dens plantører frem til i dag, der udgør indholdet i »Der vokser skov på heden«. Gæstebogen er forsynet med kommentarer af Birthe Børgesen, slægtning til grundlæggeren, og for efterskriftet står red. N. Kr. Mortensen.

At de store jyske plantagers historie er værd at beskæftige sig med, kan der ikke herske nogen tvivl om, og med den foreliggende lille bog er der givet et interessant, omend noget forsigtigt bidrag til denne del af historien. Bogens styrke er, at den for-

tæller om nogle af de menneskelige drivkræfter bag tilplantningen af heden, om glæden ved at se tingene gro, og om skuffelsen når det slår fejl. Svagheden består nok i, at indførsler i en gæstebog i følge sin natur aldrig vil give andet end en postkortgengivelse af forholdene, og de mange og korte indførsler i bogen virker nok ofte mere kuriøse end egentlig informative. Om det hårde, daglige slid i plantagen, om arbejdernes lønninger og arbejdsforhold, og om den mere nøgterne økonomi fortæller bogen således ikke meget. Plusserne opvejer dog tildels minusserne, og da bogen fremstår velillustreret og i godt udstyr, skal den nok finde vej til mange læsere i det sydvestjyske.

Den tredje bog »Torvene« stammer fra det nordenfjordske, nærmere betegnet fra Thisted, hvor der sidder en lille gruppe lokalhistorikere, der for alvor kan deres kram. Sidst de var på færde, var det med bogen »Krigsværk«, som man stadig håber vil komme i et nyt oplag. Og nu er de der igen med en bog, der i lighed med forgængeren øjeblikkeligt bør blive udsolgt. Den nye udgivelse har titlen »Torvene. Mennesker og huse i Thisted omkr. 1900«. Selv om man ikke har den fjerneste tilknytning til Thisted, kan man med stor fornøjelse og udbytte læse denne bog. Den handler nemlig ikke blot om Thisted, men også om en epoke, om forhold og holdninger, som var generelle for alle landets købstæder. Forfatterens idé har været at give en skildring af Thisted's fem torve ud fra et tidsafgrænset fotografisk billedmateriale, og via de ting, der er gengivet af datidens fotografer at trænge dybt ind bag billedernes blanke overflader og afdække livet ved torvene, påvise de skete ændringer og fortælle om de mennesker, der med deres virke satte præg på bybilledet. Denne idé realiseret med stor overbevisning, og resultatet er blevet en ualmindelig indbydende, veldisponeret, velskrevet, velillustreret og meget inspirerende bog fyldt med gode billeder og illustrative kort. I denne bog mangler der intet – og der er intet overflødigt. Man kan derfor kun medgive den sin bedste anbefaling.

Klaus Egeberg

Oluf Nielsen: Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred (Ribe amt), 1865–67, genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1984. 167 s., kr. 98,50.

Oluf Nielsen: Historiske Efterretninger om Skads Herred (Ribe amt), 1862, genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1985. 173 s. Kr. 112,00.

Rådstuearkivar, dr. phil. Oluf Nielsen (1838–96) boede hele sit voksne liv i København, skrev byens historie i seks bind foruden en række andre værker om hovedstaden. Alligevel bliver han betegnet

som Vestjyllands historiker og det med rette. Han skrev i alt fem herredsbeskrivelser fra Ribe Amt og to fra Ringkøbing amt. Dertil kom en lang række historisk-topografiske og sproghistoriske studier, hvoraf mange havde Vestjylland som emne.

Det er derfor fortjenstfuldt, at Historisk Samfund for Ribe amt har påtaget sig at genudgive nogle af disse skrifter, som ellers er vanskelige at skaffe. Historiske Efterretninger om Malt Herred blev genoptrykt i 1976, Gørding Herred i 1978, Slavs Herred i 1981, og så nu sidst i rækken Vester Horne og Skads Herred.

Den sidst udkomne af herredsbeskrivelserne var faktisk den, Oluf Nielsen først skrev. I en alder af kun 24 år udgav han i 1862 beskrivelsen over Skads herred. Bogen blev oprindeligt trykt med gotiske bogstaver. Historisk Samfund har i genudgivelsen påtaget sig det store arbejde at omskrive til letlæste latinske bogstaver. Det har gjort bogen noget dyrere end de andre i serien, men med de vanskeligheder, mange tilsyneladende har med de »krøllede« bogstaver, synes det at være en fornuftig disposition.

Bogen om Vester Horne herred udkom i sin tid som flere artikler i tidsskriftet Danske Samlinger, der blev startet i 1865 af samme Oluf Nielsen sammen med to andre.

Herredsbeskrivelserne er bygget over samme læst. Hvert sogn omtales for sig efter en indledende kort beskrivelse af herredet. Vi får præsenteret stednavnene i sognet og deres oprindelige stavemåder og betydning (Oluf Nielsen blev i 1863 magister i de nordiske sprog), der fortælles om evt. oldtidsminder og -fund, og vi får beskrevet hver enkelt lokalitet, og hvad forfatteren måtte have opstøvet i jordebøger, tingbøger o.lign., som omtaler stedet. Med særlig glæde fortæller han om større gårde og herregårde og familierne herpå – han var selv proprietærsøn fra Endrupholm ved Bramming. Endelig fortælles særskilt om kirken og de forskellige præster.

Oluf Nielsen er en af vore første lokalhistorikere, og mod hans bøger kan rettes den samme anklage, som der ofte bliver mod megen gængs lokalhistorie: tør oprensning og gengivelse af tilfældigt fundne gamle kilder uden tilstrækkelig bearbejdning og perspektivering. Omtale af begivenheder efter 1800 skal man således lede længe efter. Når det alligevel må siges at have været en god idé at spendere en genudgivelse af de fem herredsbeskrivelser skyldes det, at de netop kan fungere som materialesamlinger takket været forfatterens grundighed og faglige standard. For det enkelte sogn bliver herredsbeskrivelserne et udmærket opslagsværk, som man kan arbejde videre ud fra. Man savner blot en indledning til bøgerne, hvor Oluf Nielsen, denne lidt tørre, lærde og myreflittige mand, var blevet præsenteret og hvor der var blevet givet en vurdering af hans betydning for vestjysk lokalhistorie og af hans virke i det hele taget som historiker, topograf og filolog.

Flemming Just

Lars N. Henningsen: Aabenraa Skyttelaug 1734–1984. Et bidrag til Aabenraa bys nationale historie. Aabenraa 1984, 208 s., ill. Kr. 150,00.

I en kort indledning placerer Henningsen skytte-laugene i deres sammenhæng og går derefter over til at skildre en forløber i Aabenraa, nemlig et Brand- og skyttegilde fra 1706. Det er imidlertid først i 1734 at det egentlige skyttelaug dannes af 34 borgere fra byen. Der gøres rede for oprettelsen og vedtægterne, og der fortælles om baggrunden for de forskellige skikke som kom til at stå som laugets traditioner. Der fortælles om store og små problemer, f.eks. at skyttekongen nød skattefrihed. Det skabte komplikationer på grund af den administrative inddeling af byen, så en enkelt gade måtte ikke stille med medlemmer til laudet, i hvert fald måtte de ikke blive konger. Også de gamle festskikke skildres, og man forstår hvordan kortspil, banden og drikkeri har skabt problemer i forholdet til den pietistiske præst, der kom til byen i 1736.

Skyttelaudet havde en kortere periode karakter af borgerbevæbning og havde fra 1802 faktisk en uniform. I 1881 gik man fra uniform til kjole og hvidt, den traditionelle festdragt som stadig bevares.

Indtil 1830'erne hvor der i øvrigt fandt en rekonstruktion sted, havde skyttelaudet ikke haft problemer af national karakter. Men i de brydninger mellem tysk og dansk som tog fart netop da, kunne en forening som skyttelaudet ikke holde sig udenfor. Lauget var regeringstro, kongetro og helstatspolitisk. Det fremgår f. eks. af at mottoet for festen på kongens fødselsdag i 1843 var: »Treu dem Könige, Liebe zum Vaterlande, sey stetz des Bürgers Zier«. Efter den 1. slesvigske krig bliver laudet daniseret, og den gamle slesvigske kokarde (gul-sort) afløses af de danske rød-hvide farver, og danske øvrighedspersoner dominerer ledelsen. Efter den 2. slesvigske krig gled den danske kokarde ud og afløstes af den blå-hvid-røde – den slesvigske-holstenske. Den tyske dominans vokser i de følgende år, nu er det den tyske kejsers fødselsdag der fejres, og skyttelaudet fejrer ligeledes 2. september – mindedagen for slaget ved Sedan.

Under 1. verdenskrig er der en pause i aktiviteterne, men i 1920 skifter kokarden igen. Imidlertid er skyttelaugets anseelse ikke lige stor hos alle – byens første danske borgmester, Holger Fink, vil ikke deltage i skyttefesterne, medens amtmand Refslund Thomsen gør det. I de følgende år kæmper laudet for at undgå at blive et led i den nationale kamp, men det lykkes ikke ganske. Laugets flertal udgøres af tyske borgere – i 1932 er der således 76 medlemmer hvoraf kun 11 er danske – og laugets »officielle« sprog er tysk. I 1930'erne holder man sig ikke fri af den nazistiske indflydelse, og det gør ikke laugets position bedre. Det betragtes som en tysk forening, ærketysk kalder soci-

aldemokraterne i byen det endog. Under den tyske besættelse af Danmark finder laudet sin plads på tysk side, det mindes f.eks. faldne på Østfronten som faldne på »ærens mark«, og i 1943 er det ikke den danske amtmand der inviteres til skyttefest, men derimod den tyske Ortskommandant.

Efter 1945 må laudet igen til at kæmpe sig fri af sit nationale tilhørsforhold. I 1947 ligestilles tysk og dansk sprog i laudet, og man genoptager skikken med kongeskuddet. I 1952 bliver laugets sprog endelig dansk, og det er igen danske myndigheder der indbydes. Det kniber dog at få dem til at acceptere laudet, men i 1959 sker underet. Kong Frederik IX siger ja til at deltage i skyttefesten, og naturligvis er alle øvrighedspersoner nødt til at komme. Dermed er den lange strid forbi, og skyttelaudet kan leve videre i borgerlig harmoni med skikke og fester i behold.

Bogen slutter med en række oversigter over formænd og skyttekonger, over kilder og litteratur m.m.

Bogen er smukt skrevet og smukt trykt. Der er mange dejlige illustrationer – en række gamle faner er flot fotograferet, men mange af billederne er – uundgåeligt skyttebrødre i procession og ved frokostborde, de har størst interesse lokalt. Er der ikke taget lidt mere utraditionelle billeder i den sidste generation, hvor fotografiapparatet har været hvermands eje fra konfirmationen?

Der er tidligere på denne plads givet udtryk for glæde over at jubilæumsskrifter benyttes som bidrag til lokalsamfunds historie i højere grad end til ensidig hyldelse for jubilaren. Det højner standarden på jubilæumsbøger og giver de lokale samfund muligheder for at få publiceret vigtige undersøgelser. Bogen om Aabenraa Skyttelaug er et godt eksempel på, hvordan der både kan fortælles om skyttelaug og om byhistorie, og netop i Sønderjylland er der yderligere et nationalt aspekt der kan inddrages. Henningsens bog er en fin demonstration af at skellet mellem lokalhistorie og righistorie ikke er et reelt skel. I gode skildringer smelter de to begreber sammen.

Verner Bruhn

Adriansen, Inge, Karsten Biering og Steen Ove Christensen: Teglværker ved Flensborg Fjord. 100 år i billeder. Teaterforlaget DRAMA, Gråsten 1984. 104 s., ill. 110 kr.

Ved Nybøl Nor lå der ved århundredskiftet knap 40 teglværker – i 1984 var der 8 tilbage. Teglværksindustrien dominerede egnen, og dette understreges i dag af de vanskeligheder, industrien har med at overleve.

Gennem tre år foretog en arbejdsgruppe fra Museet på Sønderborg Slot og Institut for folkeminde-

videnskab ved Københavns Universitet en indsamling af materiale til belysning af teglværkshistorien. Det centrale i indsamlingen har været en lang række interviews, men også et omfattende billedmateriale er kommet ind – ifølge pressemeddelelsen det største af sin art i landet. Oprindeligt indsamledes materialet med henblik på et egnsteaterspil, men desuden er der kommet flere udstillinger, en videoproduktion m.m. ud af arbejdet (projektet har tidligere været beskrevet i *Fortid og Nutid* 30,2 (1983), ss. 116–20). Nu er denne bog, disponeret med lige vægt på tekst og billeder, kommet til.

Teglproduktion har i princippet holdt sig uændret gennem den tid, bogen beskriver: gravning, ætning og formning af leret, tørring og brænding af stenene. Halvdelen af bogen er helliget dette, hvor hver enkelt fase i produktionen følges gennem tiden med beskrivelse af den tekniske udvikling. Den største betydning har udviklingen af ovnene fra kammerovn over ringovn til tunnelovn haft, både for økonomien og for arbejdets organisation. Produktionen belyses meget fint gennem billedmaterialet, navnlig er nogle optagelser af arbejdsprocesser o. 1950 meget fortællende.

Den anden halvdel af bogen omhandler temaer fra (navnlig) arbejde og fritid: kvinder og børn på arbejdspladsen, fritid og arbejdsløshed, boligerne, indvandrerne, på aftægt. Her mærkes, at billedmaterialet ikke er helt så dækkende. Teglværksindustrien var i høj grad »industri på landet«, hvor placeringen primært skyldtes nem adgang til råstoffer, sekundært transportmuligheder for de færdige produkter. Dette resulterede i en tilgang af arbejdskraft udefra, navnlig fra Tyskland. Denne havde ekspertise, andre traditioner, anden organisation og var fortrinsvis kun på stedet i sæsonen. Konsekvenserne af disse forskelle i det daglige liv kunne gerne belyses mere. Efter genforeningen op-

hørte vandringerne, og arbejdskraften bestod herefter af indvandrere, som slog sig ned, samt af lokale. Forfatterne er også gået uden om de konflikter, som var – mellem arbejdere og arbejdsgiver, mellem teglværksarbejdere og lokale. Noget har været behandlet bl.a. i egnsteaterspillet, men det kunne nu godt være med i bogen.

I forordet beskrives bogen som en »billedbog« – hvor billederne i en vis grad har styret indholdet. At kalde bogen en »billedbog« er heller ikke helt dækkende, for teksten er langt fyldigere og mere informativ end i de fleste »billedbøger«. Men at billederne har styret indholdet, fremgår af den vægt, som det veldokumenterede produktionsliv får. Netop teksten til den øvrige del lader ane, at der til supplement til det svage billedmateriale kunne trækkes på interviewmaterialet til beskrivelse af kvinder og børns placering, fritid m.m.

Bogen fremtræder som en helhed, og illustrationerne er af en meget fin kvalitet. Som appendiks findes en udmærket liste over dialektord og teglværksudtryk samt en billedliste med oversigt over de identificerede personer på billederne (det er udmærket at give de lokale leverandører af materiale dette feedback, og det sinker ikke andres læsning). Indvendingerne må ikke skræmme fra anskaffelse af bogen, men udtrykke håbet om, at den ikke må stå alene, og at interviewmaterialet også må danne grundlag for behandling, så menneskene kan blive beskrevet på lige fod med teknikken. For materialet synes at være der, f.eks. i en ældre kvindelig arbejders mundheld om lastning af teglsten på skibene o. 1920:

Hohes Wasser
Breite Decke
Sturm und Regen
– Alles Scheisse!

Peter Korsgaard